

Antti Immonen

Näkökulmia maisemaan

Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä-Palo & Virpi Kaukio (toim.), *Maiseman kanssa kasvokkain*.
Maahenki, Helsinki 2007. 328 s.

Sepänmaan ja kumppaneiden toimittama *Maiseman kanssa kasvokkain* perustuu jo vuonna 1994 pidettyyn maisema-aiheiseen kansainväliseen ympäristöestetiikan konferenssiin, joka järjestettiin Kolin kansallismaisemissa. Sepänmaa kertoo alkusanoissaan, että kyse oli Joensuun yliopiston ja Suomen Estetiikan Seuran yhteishankkeesta, jonka toteuttamisen hoitivat Pohjois-Karjalan kesäyliopisto ja Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Kirjan artikkelit ovat Sepänmaan mukaan kuitenkin suurelta osaltaan uusiotavaraa: ”Kirjoittajat ovat tarkistaneet – jotkut lähes uudelleenkirjoittaneet – esityksensä.”

Jo teoksen aihehajonnasta voi päätellä, että jonkinlaisesta pioneerityöstä on kyse. Vaikka hanke sinänsä onkin tässä mielessä kunnioitettava, kirjaksi pakattuna esitelmät ovat hieman eripurainen ja sekava kooste. Otteen saamista (jopa kirjaimellisesti) teoksesta vaikeuttaa lisäksi sen taidekirjallinen ulkoasu. Toisaalta tällainen komeiden kuvien ja sanoisiko epätieteellisen taiton aikaansaama esineellisyys omalla tavallaan myös viihdyttää ja auttaa pysymään vireänä kohtuullisen syväluotaaviakin artikkeleita lukiessa.

Tiedekirjojen taide-esineistymisessä on kuitenkin myös teoreettiset vaaransa. Sellaiset mainiot kuvat ja runot, joita tässäkin kirjassa on viljalti, valmistavat maaperää ajamalla kaltaiseni maisema-addiktin varsin tunteikkaaseen tilaan. Näin itse artikkelien argumentit saattavat upota valmiiksi pehmitettyyn alustaan helpommin kuin ajan tiivistämään kiivenkovaan jankkoon.

Teos on jaettu lukuihin, joiden nimiä ovat ”Maiseman kerrokset”, ”Maiseman arvot ja niiden ymmärtäminen”, ”Maiseman kohtaaminen”, ”Maisema kansakunnan sydämessä”, ”Maiseman sääntelyn keinot” sekä ”Maisema ja taide”. Niistä jo pääsee hajulle, mistä kirjassa on kyse. Kirjoittajat kysyvät esimerkiksi, mitä on maisema, mitä maiseman tulkinta, mitä hoito, luonnontila ja mitä sen kauneus. Yrittäessään käsittää maisemaa he joutuvat kysymään samalla, mitä olevainen ja havaitseminen perimmältään ovat.

Kuinka maisema kohdataan

Sepänmaa avaa teoksen tutkimalla maiseman kohtaamista, kohtaamalla aiheensa. Hänen mukaansa maiseman yleisönä oleminen on käsitteellinen konstruktio. ”Maisemaan – että se olisi olemassa *maisemana* – tarvitaan jokin määrä etäisyyttä.” Maiseman kanssa ollaankin ”kasvokkain, silmätysten”.

Vaikka puhekielessä puhummekin maisemista miten sattuu ja lähes mikä tahansa nähty voi olla maisema, Sepänmaa erottaa niistä ihannemaisemamme, yhteisesti maisemiksi luokittelemamme näkymät, ”paradigmaattisiksi maisemiksi” (kuten Kolin, Urajärven näköalalinjan ja Dante’s Viewin Kalifornian Kuolemanlaaksossa). Ne ovat kaikki ’mallinluonteisia’ maisemia. Maisema on tällöin jo tulkittu ja mielletty jonkinlaiseksi havainnon kohteeksi. Sepänmaa lisää, että maisema on sitä enemmän maisema, mitä enemmän se on tarkastelun kohteena, tulkinnan ja jäsennyksen tulosta.

Tämän erottelun jälkeen on hyvä

edetä muiden teksteihin. *Maiseman kanssa kasvokkain* on yleisesti ottaen ansiokas antologia ja koko lailla jouhevaa luettavaa, joten mainitsen seuraavassa lähinnä vain yksittäisiä, jopa irrallisia, kohtia, joihin ajatukseni tarttui.

Pauline von Bonsdorffin toteamus, jonka mukaan ”luonnontilainenkin” on vain ihmisen myöntämä arvonimi, liittyy suoraan Sepänmaan avaukseen. Kaikki on ihmisen hallinnassa – ihmisen tarkastelemaa, kuten Sepänmaa sanoisi –, eikä tuntemattomia paikkoja enää ole. Erämaakin on ihmisen jäsentämää ja tulkitsemaa aluetta.

Bonsdorff viittaa Gaston Bachelardiin, jonka mukaan ihmisen suhde luontoon määrittäytyy työn kautta. Jos Bachelard vaikuttaakin järkevältä korostaessaan työn käsitteeseen liittyvää päämäärähakuisuutta, tuntuu silti oudolta rajoittaa esteettinen suhde luontoon vain ”työhön” – paitsi jos työn merkitystä laajennetaan reilusti yli arkisen käyttönsä. Itse käyttäisin sen sijaan mieluummin termiä ”vuorovaikutus”, sillä ei kai tarkastelun syvyys ole välttämättä kiinni aheruksen ankaruudesta, vaan vuorovaikutuksen vivahteikkoudesta. Sitä paitsi kaksi- tai monensuuntaiseen toimintaan viittaavalla vuorovaikutus-sanalla pystyy uskoakseni paremmin selittämään ”luonnontilaisen” ja käsitellyn suhdetta kuin enimmäkseen yhdensuuntaiseen toimintaan viittaavalla ”työllä”.

Asioita tuntuu sotkevan (useissa muissakin kirjan esseissä) myös puhetapa: lukija ei ole aina perillä, tarkoitetaanko ”maisemalla” vaikkapa jotakin havaitsijasta riippumatonta, fyysisesti paikoillaan kököttävää met-

sikköä vai jotakin mielentilaa, kuten talvi- tai kesämaisemaa, jolloin puhe maisemasta viittaisi enemmän representaatioon, ei maailmaan sinänsä. Pauli Tapani Karjalainen esittelee omassa kirjoituksessaan ”geobiografiaa”, maiseman käsittämistä humanistisen maantieteen näkökulmasta. Sen mukaan maisema rakentuu eletyn kokemuksen pohjalta, jolloin siihen liittyy olennaisesti eksistentiaalinen ulottuvuus. Tähän kytkeytyy myös kokemus maiseman kauneudesta: jokin vieras maisema ei välttämättä vaikuta kauniilta, koska emme tajua sitä, siinä ei ole meille tuttuja elementtejä.

Maisema ymmärretään varsin yleisesti jonakin silminnähtävänä. Holmes Rolston III huomauttaa ekologisten prosessien unohtuvan, jos maisemaa tarkastellaan pelkkänä näköalana. Viitaten matkailijoille osoitettuihin näköalapaikkoihin, joilta avautuvat maisemat on ikään kuin muutettu eläviksi tauluiksi, hän sanoo, että ”[e]kologiset prosessit eivät sijaitse vain levähdyspaikoilla”. Rolston haluaa korostaa, että maisemassa on muitakin aspekteja kuin pelkkä näkyvä pintataso ja että maisema avautuu havaitsijalle paremmin, jos on näistä aspekteista perillä. Epäilemättä. Tosin hänen ajatukseensa sisältyy jotenkin sisäänrakennetusti vaatimus, että maiseman tulisi avautua pintaa syvemmältä, ”paremmin”. Mistä tämä normatiivisuus? Eikö maisemat voisi vain kokea pintapuolisesti, niine hyvineen?

Oikeanlaista estetiikkaa

Kiinnostavimpia mutta samalla myös kummallisimpia esseitä antologiassa on Allen Carlsonin kirjoitus, jossa hän käsittelee esteettistä arviointia ja sen perusteita. Hänen esityksensä tiivistyy kysymykseen, mitä ihmisille pitäisi opettaa, jotta saisimme juuruttua heihin kyvyn esteettiseen arviointiin. Carlsonin lausumaton näkemys lieneekin, että ihmisellä tulisi olla kyky esteettiseen arviointiin. Tarkoittaako ”kyky esteettiseen arviointiin” kenties sitä, että osaa asettaa

paremmuusjärjestykseen aistimiaan asioita jonkin kriteeristön mukaan?

Carlsonin lähtökohta on kiinnostava jo sikäli, että hänen pohtiessaan esteettisen kasvatuksen menetelmiä hänellä on jo jokin etukäteisnäkemys siitä, miksi ihmistä pitäisi ylipäättään kasvattaa. Jäljempänä kirjassa Maria Gołaszewska toteaa, että esteettinen kasvatus liittyy aina ihmisen kehittymiseen jonkinlaiseen ympäristöön. Ikuinen kasvatuksen ongelma onkin vetää raja valistuksen ja manipulaation välille. Kasvatusta hyväksi, kauniiksi tai ainakin haitattomiksi katsottuihin asioihin tavataan sanoa valistukseksi, huonoina pidettyihin manipulaatioiksi. Valistajan objektiivinen silmä on sitä mieltä, että luonnonmaisemat ovat hyviä ja kauniita – miksi hemmetissä kaikki eivät ole samaa mieltä? Ajatuksia herättävä Carlsonin esse on yhtä kaikki.

Omassa kirjoituksessaan Yuriko Saito arvostelee paitsi nationalistista projektia, jossa liitetään luontoon siihen kuulumattomia merkityksiä, myös Carlsonin (toisaalla) esittämiä näkemyksiä, joiden mukaan ”tieteellinen tieto on luonnon oikeanlaisen esteettisen ymmärtämisen välttämätön edellytys” ja ”luonnon oikeanlaisen esteettisen ymmärtämisen tulee perustua oikeaan tietoon luonnosta” (Saiton siteeraus). Tämä on aika vahvaa tekstiä jo ”oikeanlaisen” esteettisen ymmärtämisen ja ”oikean” tiedon vuoksi, mutta lisäksi Carlson on muiluttanut rivien väliin vielä implisiittiset oletuksensa siitä, että luontoa tulisi ylipäättään ”ymmärtää esteettisesti”.

Miksi ei jätettäisi ”ymmärtämistä” sikseen ja pitäydettäisi vain aistimus-pohjaisessa kokemisessa? Melkoisen vaikealta nimittäin tuntuisi löytää maksimiamia, jonka avulla voitaisiin kätevästi määrittää sellainen ”oikea” ”tieto”, jonka avulla luonnon voisi ”oikeanlaisesti” esteettisesti ”ymmärtää”. Nämä epämääräiset sanailut jo osoittavat, kuinka suurin piirtein Carlsonin koko väitteen voi laittaa lainausmerkkeihin.

Jos lähdetään liikkeelle siitä, että pääasiassa maiseman tarkastelijan henkilöhistoria, kasvatus ja elinolosuhteet rajaavat (jopa alueellisesti) hänen

tarkastelunäkökulmansa, puheet ”oikeanlaisesta esteettisestä ymmärtämisestä” voisi korvata puhumalla esimerkiksi esteettisestä kokemuksesta – kuulostaahan sekin epämääräiseltä, mutta ainakaan ”esteettisessä kokemuksessa” ei olisi välitöntä sisältämiensä termien välistä ristiriitaa.

Eikö esteettisessä havaitsemisessa ja/tai kokemisessa ole kuitenkin kyse vuorovaikutussuhteista, ei luonnon käsittämisestä sellaisenaan, jonakin josta voi sanoa olevan ”oikeaa” tietoa? Puuttuihan esimerkiksi puolisokealta impressionistimestari Claude Monet’takin Carlsonin haittailema ”oikea” (kognitiivinen tai tieteellinen) tieto luonnosta, jopa kyky nähdä kovin terävästi edes lumpeitaan, mutta silti hänellä uskotaan yleisesti olleen poikkeuksellista särmää luonnon esteettiseen kokemiseen tai ”ymmärtämiseen”.

Saito toteaa myös, että Carlsonin tieteellistä tajuamista puoltava näkemys on altis tällaisille vastaväitteille sikäli, että tämä pitää luonnontieteellisen tiedon kaikkia lajeja luonnon esteettisten arvojen asianmukaisen arvioinnin kannalta merkityksellisinä. Saiton mukaan onkin osattava erottaa erilaiset diskurssit toisistaan. Jotkut tieteelliset diskurssit lähentävät meitä luontoon, toiset etäännyttävät siitä.

On vielä muitakin tapoja kokea ympäristö. Saito mainitsee Jim Cheney’n esittämän ajatuksen bioregionaalisista kertomuksista. Yleismaailmallisten kertomusten lisäksi on olemassa jollekin alueelle ja sen olosuhteille tyypillisiä kertomuksia ja ympäristön tulkintatapoja, joiden ei katsota olevan siirrettävissä toiseen ympäristöön. ”Sen sijaan että yksilöllisistä eroista piittaamatta mukauttaisi maailman abstraktiin, yhdenmukais-tavaan ymmärrykseen, bioregionaalinen kertomus pikemminkin ’mukauttaa kielen tilanteisiin, taivuttaa sitä, muotoilee sen sopivaksi’.” Tämä tarkoittaa sitä, ettei myöskään esteettiselle arvioinnille voisi asettaa kovin tarkkoja yleismaailmallisia järkiperusteita. On vain ”bioregionaalisia totuuksia”.

Saito tuntuu järkevältä ja jopa vakuuttavalta aina kirjoituksensa

loppuriveille saakka. Siellä hänkin yhtäkkiä äityy väittämään, että ”luonnon oikeanlaiseen esteettiseen tajuamiseen täytyy sisältyä moraalinen kyky kunnioittaa luontoa ja tunnustaa, että sillä on oma, meidän läsnäolostamme erillinen todellisuutensa ja tarinansa kerrottavanaan”. Taasko tuo ”oikeanlainen” tapa tajuta jotakin. Miten maisemalla on muka oma ”tarinansa” ilman käsitteellistämää? Kysymyksiä herää – mutten silti uskalla väittää, että Saiton ajatuksessa olisi jotain pielessä, sillä en käsitä sitä lainkaan.

Saito miettii myös, mikä ekologian merkitys on esteettiselle ymmärrykselle. Hän pitää sitä tuiki tarpeellisenä, mikä on outoa. Eikö hän sotke toisiinsa etiikan ja estetiikan? Maisemanhan voi kokea esteettisesti vailla juuri mitään tietoa sen ekologiasta, ympäristön tilasta puhumattakaan. Päinvastoin, esimerkiksi jokin Vantaanjoen kiemurtava muoto saattaa näyttää todella hienolta aina siihen asti, kunnes joku kertoo siitä esteettisen nautinnon pilaavia tieteellisiä faktoja ja täräyttää vielä päälle sellaisen etovan ekologisen yksityiskohdan, että saippuatehdas laski jokeen takavuosina jätelimensä.

Ylipäättään perustelemattomat puhuvat jonkin oikeellisuudesta tai paremmuudesta ovat kummallisia, ja syykin siihen on selvä: estetiikka on jo perusolemukseltaan erittäin spekulatiivinen tutkimusala. Se ei ole sinänsä huono asia, mutta sen vuoksi on syytä vahvasti epäillä, liekö ”oikeanlainen” esteettinen tapa ymmärtää havainnon kohdetta lainkaan mahdollista – korkeintaan ymmärryksestä kai voidaan saavuttaa jokin intersubjektiiivinen konsensus.

Cheryl Foster puolestaan pyrkii analysoimaan esteettisen kokemuksen subjektiivisuutta. Hänen mukaansa esteettisellä arvolla on kerrottu eli narratiivinen ulottuvuutensa ja eletty eli ambientti ulottuvuutensa. Eletty ulottuvuus on keskusteluissa yleensä siirretty marginaaliin sen subjektiivisuuden vuoksi, mutta Fosterin mukaan se tulisi ottaa enemmän huomioon. Hän puolustaa Frank Sibleyn näkemystä, jonka mukaan esteettinen arvostelma tai esteettinen

tieto objekteista taikka tapahtumista voi lähteä vain kokemukseen perustuvasta tuttuudesta.

Pelkkä jäsennetty tieto ei riitä selittämään esteettisiä kokemuksiamme: ”Tavallinen tapamme erotella asiat kategorioihin ja luokkiin hajoaa, kun edessä on avoin kohtaaminen jonkin sellaisen kanssa, joka ainakin päällepäin näyttäytyy meihin nähden radikaalisti toisena; sivuuttaessamme tieto-opillisen kontrollin me vältyimme, vaikka vain hetkeksi, laatoimasta kaikkea siisteihin tiedon paketteihin.” Vaikka eletystä ulottuvuudesta ei sinänsä ole esteettisen kokemuksen selittäjäksi, koska siitä ei ole helppo keskustella, se ”kaikuu filosofisessa keskustelussa *herkkyytenä*”. Toisin sanoen kun pidämme mielessä eletyn ulottuvuuden, se ohjaa tapamme selittää esteettisiä kokemuksiamme.

Monta näkökulmaa

Osa kirjan artikkeleista on käytännöllisiä, toiset teoriavoittoisia. Käytännöllistä suuntaa edustavat Hannes Sihvon artikkeli, jossa kerrotaan Kolin taustoista kansallismaisemana, ja Maunu Häyrysen kirjoitus, jossa tutkitaan kiinnostavasti kansallista maisemakuvastoa.

Barbara Sandrisser perehdyttää lukijan luonnon asemaan Japanissa, erityisesti maan perinteisiin luontokäsityksiin. Japanilaisesta luontokäsityksestä kertoo paljon se, että sitä on ilmennetty paljon runoissa ja aforismeissa. Sandrisser kuitenkin sanoo, että teknologinen luontosuhde on Japanissakin ottamassa vallan ja että japanilaista elämänmuotoa hallinnut luonnon, taiteen ja elämän liitto on hajoamassa.

Vaikka mainitsinkin aluksi, että *Maiseman kanssa kasvokkain* olisi hieman hajanainen, olen havaitsevinani myös joitakin sen läpäiseviä perusajatuksia. Kiinnostava ja usein toistuva näkökulma kirjassa ovat juuri itämaiset ajatusrakennelmat, vaikka ne tuntuvatkin kallistuvan enemmän luonnon mystiseen tai intuitiiviseen tajuamiseen kuin sellaiseen tuttuun ja turvalliseen analysointiin, jota länsimaissa harrastetaan. Itämaista

väriä kirjaan tuovat artikkeleillaan Sandrisserin lisäksi etenkin Saito ja Kim Moon Hwan.

Toinen kirjan läpäiseviä perusajatuksia on hieman yksinkertaistaen se lähtökohta, että maisema on maisema vain, jos se on inhimillistetty, tulkittu, tutkittu ja nimetty – tai kuten jotkut sanovat, otettu haltuun. Tätä seikkaa korostavat oikeastaan kaikki kirjoittajat muodossa tai toisessa, esimerkiksi Sepänmaa puhuu maiseman kohtaamisesta heti kirjan alussa, Mara Miller puutarhoista sosiokosmisina malleina ja Arlene J. Kwasniak esittää ajatuksia herättävän huomion aikanaan ruutumallin avulla tehdystä Yhdysvaltojen maajaosta, siis koko mantereen jakamisesta.

Lukuun ottamatta niitä muutamaa yksityiskohtaa, joihin läpiluvussani takerruin, *Maiseman kanssa kasvokkain* on nähdäkseni kunnioitettava paketti ajatuksia tutkimusalueelta, joka epäilemättä ansaitsee edelleen tulla tutkituksi jo senkin puolesta, että luonnonmaisemat ovat nousseet nykypäivän maailmassa varsin tärkeään asemaan ekologisten ongelmien vuoksi (metsien tuhoutuminen, rakentaminen, liikenne). Toiseksi maisemakuvasto on keskeinen osa nykyistä visuaalisen kulttuurin lävistämää elämänmuotoamme. Sepänmaan ja kumppaneiden teos onkin oivallinen lisä filosofiaan ja suomalaisen luontokirjallisuuteen.